

ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

© Кіндрацька Г.І., Кулиняк Ю.І., 2010

Проаналізовано стан та проблеми інноваційної діяльності малих підприємств, досліджено чинники і тенденції зміни їх інноваційної активності, визначено переваги переходу до системно-орієнтованої мережевої інноваційної моделі та розроблено рекомендації щодо вирішення зазначених проблем з метою підвищення значення малого підприємництва у забезпеченні умов інноваційно-технологічного розвитку України

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційна активність, мале підприємство.

The state and problems of innovation of small businesses, examined the factors and trends in their innovation activities, determine the benefits of the transition to a system-oriented network of innovative models and developed recommendations to address these problems in order to enhance the role of small business in providing an environment of innovation and technological development in Ukraine

Key words: innovation, innovative, small enterprise.

Постановка проблеми

Для будь-якого підприємства виробництво інноваційних товарів і послуг є одним з найпріоритетніших завдань, проте результати аналізу стану інноваційної діяльності підприємств за останні роки вказують на те, що їхня інноваційна активність доволі низька. Наприклад, частка підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, практично не змінюється: у 2005 р. вона становила 11,87 %, а у 2008 р. – 13,02 %, при цьому частка малих інноваційно-активних підприємств – лише 0,84 % – у 2005 р. і 2,01 % – у 2008 р. [4]. Зазначені обставини зумовлюють потребу детального дослідження причин негативних процесів, виявлення внутрішніх суперечностей, що безпосередньо стримують інноваційну активність малих підприємств, і розроблення пропозицій щодо їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Інноваційна активність підприємств є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Окремим аспектам цієї проблеми присвячені роботи О. Амоші, Ю. Бажала, З. Варналія, В. Гейця, С. Ілляшенка, С. Захаріна, В. Мунтяна, В. Соловійова, А. Чухна, Н. Чухрай, І. Школи інших відомих вітчизняних учених і практиків. До визнаних у цій сфері наукових авторитетів країн СНД належать: С. Валдайцев, А. Ніколаєв, А. Градов, С. Ільєнкова, П. Завлін, П. Зав'ялов, В. Ковальов, Р. Ноздрьов, Л. Мінделлі тощо. Однак лише деякі з них акцентують увагу на залежності інноваційної активності підприємства від його розміру (мале, середнє чи велике підприємство), визначеного за кількістю працівників та обсягом валового доходу від реалізації продукції за рік.

З. Варналій вказує на такі основні перешкоди інноваційної діяльності малих підприємств: відсутність фінансової підтримки (обмеженість власних коштів, складні умови кредитування), проблеми організаційного характеру (слабка розвиненість ринку технологій, недоліки нормативно-правової бази інноваційної діяльності) та інформаційного характеру (слабка поінформованість про наявні нові технології, ринки збуту інноваційної продукції), внутрішньовиробничі проблеми (відсутність кваліфікованого технічного та управлінського персоналу, низький інноваційний потенціал) [5]. На думку автору [6], обмежують інноваційну активність фінансові чинники – високі кредитні ставки і, відповідно, відсутність доступу до кредитних ресурсів, низька частка фінансування з бюджету (у 2008 році частка власних джерел фінансування впровадження інновацій становила 51,3 %, тоді як з бюджету – лише 13,1 % [4]).

Під час розроблення рекомендацій щодо активізації інноваційної діяльності малих підприємств здебільшого акцентують увагу на науково-дослідних та інноваційно орієнтованих малих підприємствах. Однак такий підхід не зовсім виправданий, тому що серед невеликої кількості малих підприємств, що впроваджують інновації, частка науково-дослідних та інноваційно орієнтованих незначна, а, отже, проблема значно ширша і стосується великого кола малих підприємств.

Постановка цілей

Мета статті – на основі дослідження теоретичних основ та прикладних проблем інноваційної діяльності малих підприємств оцінити її сучасний стан і перспективи, а також обґрунтувати рекомендації щодо активізації інноваційної діяльності малих підприємств з метою підвищення їх ролі у забезпеченні умов інноваційно-технологічного розвитку України.

Виклад основного матеріалу

В останні роки в економіці України спостерігається поєднання двох негативних тенденцій: зниження основних соціально-економічних показників і сповільнення інноваційного розвитку, що призводить до подальшого відставання України від розвинутих країн світу. Згідно з рейтингом Всесвітнього економічного форуму, в 2009 р. Україна серед 139 країн у сфері формування факторів інноваційного розвитку посіла 52 місце, а за оснащеністю сучасними технологіями – 65, що свідчить про неефективне використання власного інноваційного потенціалу, виникнення загрози економічній і національній безпеці тощо.

Однією з основних причин такого стану інноваційно-інвестиційної сфери України можна вважати реалізацію неефективної моделі інноваційного розвитку. До кінця 90-х років ХХ ст. концептуальні засади як інвестиційної, так і інноваційної діяльності були аналогічними. З 2000 р. відповідно до прийнятих основних законодавчих і нормативно-правових документів була запроваджена лінійна модель інноваційного розвитку, яка зорієнтована на просування вже отриманих результатів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт на ринок. Підприємства доволі часто реалізували політику, що отримала назву “збіднююче зростання”, тобто пріоритетним визнається досягнення поточної ефективності шляхом зниження витрат виробництва, використання традиційних технологій, імітація товарів виробників-конкурентів тощо. До того ж применшувалося значення стратегічних цілей та шляхів їх досягнення, неспроможність до генерації нових ідей і запровадження інновацій, внаслідок чого відбувалася втрата підприємством конкурентних переваг.

Підприємство вважають інноваційно активним, якщо воно здійснює інноваційну діяльність, основними напрямками якої є : проведення наукових досліджень і розробок; придбання нових видів технологій, машин, обладнання та інших основних фондів, що забезпечують запровадження інновацій; виробниче проектування та інші види підготовки виробництва до випуску продукції; маркетингові інновації тощо. Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств та їхня зміна за 2005–2008 рр. наведена в табл. 1 [1–4].

Таблиця 1

Інноваційна активність промислових підприємств України за 2005–2008 рр.

Показники	2005	2006	2007	2008
Частка підприємств, що впроваджували інновації, % , зокрема:	11,87	11,19	14,23	13,02
– малих	4,80	4,78	2,08	2,01
– середніх і великих	7,08	6,40	12,15	11,01
Частка підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію, %, зокрема:	10,17	9,18	10,00	9,26
– малих	0,72	0,64	1,19	1,25
– середніх і великих	9,46	8,54	8,82	8,01
Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %, зокрема:	6,50	6,70	6,7	5,9
– малими	0,33	0,28	0,04	0,05
– середніми і великими	6,17	6,42	6,66	5,52

Дані таблиці показують, що стан інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні за аналізований період погіршився. Про зниження інноваційної активності свідчить як зменшення частки підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію (9,26 % у 2008 р. порівняно з 10,17 % у 2005 р.), так і частки реалізованої інноваційної продукції у структурі промислової (5,9 % у 2008 р. порівняно з 6,5 % у 2005 р.) Проводять активну діяльність переважно великі і середні виробничі комплекси, в той же час малі підприємства недостатньо залучені до інноваційної діяльності, незважаючи на тенденцію до зростання абсолютних показників обсягів реалізованої продукції. Частка підприємств, що впроваджують інновації зростає, що пов'язане з діяльністю середніх і великих підприємств, хоча частка малих підприємств скорочується. Так, за 2005–2008 рр. частка середніх і великих підприємств, які впроваджували інновації, зросла з 7,08 % до 11,1 %, а малих підприємств за цей самий період скоротилася з 4,8 % до 2,01 %.

Отже, рівень поширення інноваційних процесів у малому підприємстві відстає від рівня залучення до інноваційної діяльності великих і середніх українських підприємств, а також від аналогічного показника розвинених країн світу. Наприклад, у Німеччині інноваційно активними є понад 60 % малих підприємств [5].

Особливості діяльності малих підприємств мали б сприяти впровадженню інновацій, адже саме для них характерними є: скорочення тривалості інноваційного циклу завдяки мінімальній управлінській ієрархії в прийнятті рішень, можливість зміни сфери чи напрямку діяльності, менший ризик освоєння нових видів продукції чи технології, швидка реакція на зміну попиту. Однак здатність малого підприємства до інноваційної діяльності залежить від багатьох чинників, серед яких основними є його фінансовий стан, технологічні характеристики продукції, наявність відповідної матеріальної бази, забезпеченість кваліфікованим персоналом, інноваційна культура тощо.

Про незадовільний стан інноваційної діяльності малих підприємств свідчить і обсяг реалізованої інноваційної продукції. У 2008 р. частка реалізованої інноваційної продукції становила лише 0,05 % в обсязі промислової продукції. Починаючи з 2001 р. обсяги реалізованої інноваційної продукції щороку зростали, проте малі підприємства при цьому займали доволі малу частку у структурі реалізованої інноваційної продукції. За період з 2000 р. до 2005 р. спостерігались незначні коливання обсягу реалізованої інноваційної продукції, а з 2005 р. почалося його зростання (рис. 1) [1–4].

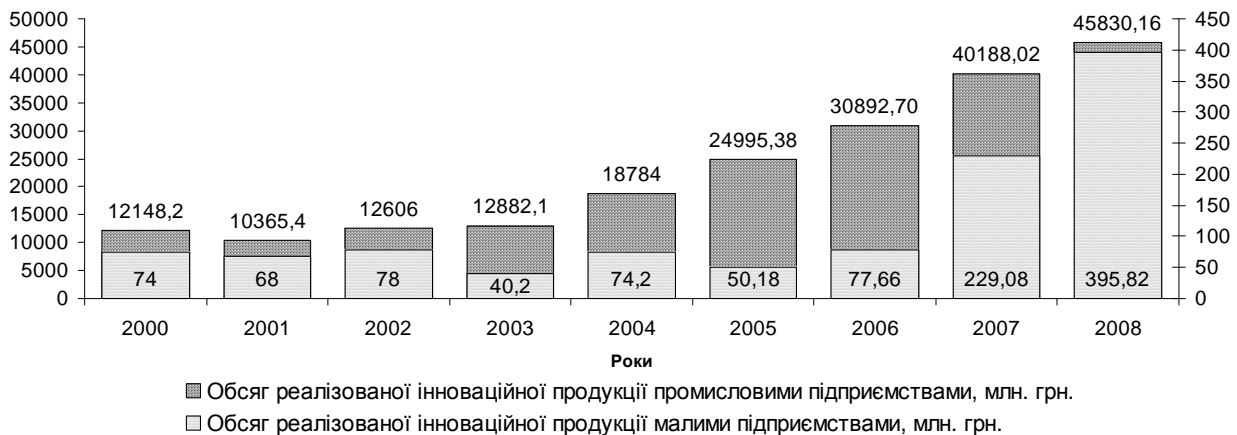

Рис. 1. Динаміка обсягу реалізованої інноваційної продукції на промислових підприємствах у 2000–2008 рр.

Здебільшого проблеми та перешкоди інноваційної діяльності малих підприємств пов'язані з недостатнім фінансовим забезпеченням: високі кредитні ставки, а, отже, недостатній доступ до кредитних ресурсів та низька частка фінансування з бюджету, відсутність у підприємств потенційного забезпечення кредитів, слабка регіональна кооперація між підприємствами під час реалізації іноваційних проєктів. Результати аналізу стану фінансування інноваційної діяльності за 2005–2008 рр. наведено на рис. 2.

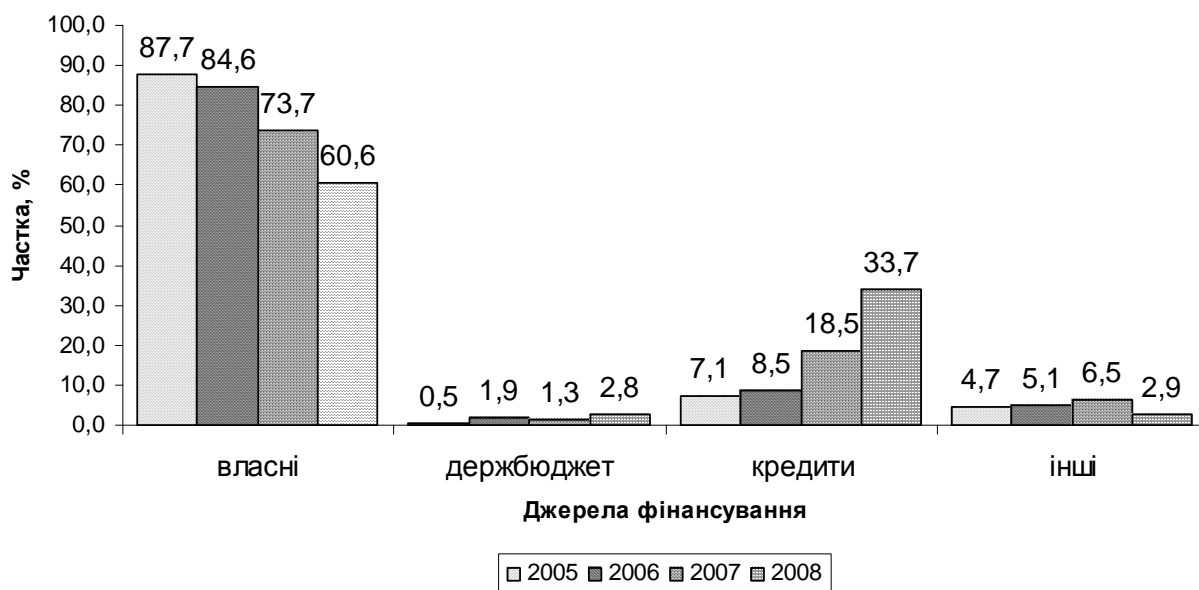

Рис. 2. Динаміка джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств за 2005–2008 рр.

У структурі джерел фінансування інноваційної діяльності найбільшу частку займають власні джерела, яка поступово скорочується (з 87,7 % у 2005 р. до 60,6 % у 2008 р.). Фінансування за рахунок залучення кредитних ресурсів щороку збільшується (частка залучених кредитів для фінансування інноваційної діяльності у 2008 р. збільшилась на 26,6 % порівняно з 2005 р. Кошти держбюджету хоча мають тенденцію до зростання, проте їхня частка доволі мала.

Стан фінансування інноваційної діяльності малих підприємств можна вважати критичним (табл. 2). У 2005 році з 5751,5 млн. грн., витрачених на фінансування інноваційної діяльності, малий бізнес отримав лише 13,31 млн. грн., або 0,23 %. У 2008 ситуація дещо покращилась (малі підприємства використали 151,86 млн. грн. або 1,26 %). Основними джерелами фінансування залишаються власні, бюджетні та кредитні ресурси. Обсяг фінансування інноваційної діяльності малих підприємств щороку зростає, проте близько половини становлять їхні власні ресурси. Варто зазначити той факт, що у 2006 році малі підприємства фактично самостійно профінансували свої інноваційні розробки, оскільки частка власних ресурсів у структурі фінансування становила 96,1 %.

Таблиця 2

Динаміка та структура фінансування інноваційної діяльності малих підприємств за 2005–2008 рр.

Показники	2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.	
	сума, млн. грн	структура, %	сума, млн. грн	структура, %	сума, млн. грн	структура, %	сума, млн. грн	структура, %
Загальний обсяг фінансування, зокрема:	13,31	100,00	57,72	100,00	117,10	100,00	151,86	100,00
власні	8,80	66,13	55,46	96,10	60,76	51,88	77,95	51,33
держбюджет	0,78	5,87	0,43	0,75	1,20	1,02	19,86	13,08
кредити	2,14	16,07	1,77	3,06	53,97	46,08	50,03	32,94
інші	1,59	11,92	0,05	0,08	1,18	1,01	4,03	2,65

Варто зазначити, що крім недостатнього фінансового забезпечення істотне значення мають проблеми суб'єктивного характеру: нерозуміння підприємцями механізмів залучення кредитів, низький рівень аналізу фінансового стану для обґрунтування відповідних управлінських рішень, спрощене розуміння необхідності бізнес-планування, недостатня активність банків щодо вивчення потенційних клієнтів і створення нових продуктів тощо.

Все частіше до проблем низької активності підприємств, і малих, зокрема, зараховують недостатній розвиток ринку технологій, який пов'язаний з тим, що вичерпується науковий потенціал внаслідок занепаду прикладної і галузевої науки, зокрема скорочення кількості наукових працівників та погіршення їх вікової структури [8]. Частка вчених зі ступенем кандидата наук у віці від 61 до 71 років щороку зростає, а фахівців до 40 років скорочується [5]. Обмеження кількості працівників, для зарахування підприємства до категорії малого, зумовлює низький інноваційний потенціал. Наукова сфера відстає у своєму розвитку, а науково-технічний прогрес постійно видозмінює вимоги до інноваційних технологій, тому знижується спроможність підприємств спроможність відповідати на ці виклики.

Якість і достовірність інформації про інноваційну діяльність малого підприємства також заслуговує уваги, тому що поінформованість про наявні технологічні розробки технології, ринки збуту інноваційної продукції тощо доволі слабка. Аналіз стану і тенденцій у сфері малого інноваційного підприємництва, а головне виявлення проблем та формування рекомендацій, неможливий без точної інформації. Варто, зокрема, розглянути статистичну оцінку інноваційної діяльності підприємств, яку проводять на основі державних статистичних спостережень. Основні показники інноваційної діяльності підприємств (кількість інноваційно активних підприємств, обсяг реалізованої інноваційної діяльності, кількість впровадження нових прогресивних технологічних процесів, кількість найменувань освоєного виробництва нових видів техніки, обсяг інноваційних витрат у промисловості тощо) розраховують на основі форм: №1 – інновація “Обстеження технологічних інновацій промислового підприємства (квартальна, річна), №4-нт (річна) “Звіт про набуття прав інтелектуальної власності та використання об'єктів права інтелектуальної власності” тощо. Проте для систематичного відстеження діяльності малих підприємств Держкомстат України використовує вибірковий метод статистичного спостереження, що зумовлено, по-перше, невиправданістю значних матеріальних, фінансових і трудових витрат, яких потребує суцільне обстеження малих підприємств, беручи до уваги їхню велику кількість, а, по-друге, необхідністю зменшення звітного навантаження на підприємство. Тобто, фактично статистику інноваційної активності малих підприємств формують лише частина малих підприємств, кількість яких невелика і результати діяльності яких поширюються на всю сферу діяльності малого підприємництва. Тому аналіз так сформованої інформації не дає змоги доволі точно визначати рівень і тенденції інноваційної діяльності малих підприємств. Варто вдосконалити також систему телекомунікацій, запровадити сучасні методи передавання та оброблення інформації у сфері інновацій.

Деякі з перелічених причин низької активності вітчизняних малих підприємств могли б бути вирішені під час переходу до сучасної системно-орієнтованої мережевої інноваційної моделі замість застарілої лінійної, що стимулюватиме механізм ефективного трансферу високих технологій. На розвиток системно-орієнтованої мережевої інноваційної моделі спрямована, зокрема Європейська програма підтримки конкурентоспроможності та інноваційності економіки (CIP) на 2007–2013 рр. На думку авторів наукового видання [6], держава... має сприяти створенню малих підприємств інноваційного спрямування, іншим формам самостійного інвестування заощаджень та самозайнятості населення, спрямованим на активізацію інноваційної діяльності та розвиток людського капіталу нації, хоча при цьому додають, що перспективний розвиток цих форм діяльності можливий лише в “полі тяжіння” великих корпорацій.

У межах системно-орієнтованої мережевої інноваційної моделі виникає можливість перетворити великі українські промислові підприємства в системні інтегратори нововведень, залучивши

до цього процесу велику кількість різних інноваційних підприємств, що об'єднуються за принципом мережі. У цих умовах стратегічні напрями інноваційної діяльності малих підприємств залежать від їх виду. За регулярністю та метою ведення інноваційної діяльності пропонують розрізняти три прошарки малих підприємств: традиційні (науково-дослідні та інноваційно-орієнтовані, особливості кожного з яких зумовлюють набір конкретних заходів підтримки інноваційної активності [5]). На думку А.Юданова, доцільно розрізняти чотири типи підприємств: віоленти, комутанти, пацієнти та експлеренти, які реалізують різні типи стратегій [5]. Експлеренти зорієнтовані на створення нових і радикальну заміну старих сегментів ринку. Основною конкурентною перевагою цих підприємств є впровадження принципових нововведень. Вони прагнуть створити новий ринок і мати вигоди від одноосібної присутності на ньому протягом певного часу. За даними американських дослідників, досягають успіху лише 15 % фірм, хоча роль їх значною мірою залежить від створених умов.

З метою поживлення інноваційної діяльності підприємств, загалом, і малих, зокрема, доцільно удосконалити систему надання податкових пільг, які забезпечили б сприятливий інноваційний клімат в Україні. У деяких країнах, наприклад, у Росії, Естонії, Болгарії запроваджена спрощена система оподаткування. В інших державах вона закладена в межах загальної системи оподаткування, але також передбачає певні податкові пільги для суб'єктів малого підприємництва. У Великій Британії, Кореї, Італії, Франції, Швеції, Японії тощо податкове законодавство передбачає можливість стопроцентного вирахування з оподаткованого доходу сум, спрямованих на фінансування поточних витрат на науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи. У Бельгії малим підприємствам, що беруть участь в інноваційному процесі податок може бути знижено на 110 %. Тому для вітчизняних підприємств, зокрема малих, доцільно запровадити систему надання пільг (виключити вартість досліджень чи освоєння нових технологій з суми прибутку до оподаткування тощо), протягом терміну реалізації інноваційного проекту та розробити спеціальну систему кредитування для малих підприємств (безвідсоткові чи пільгові позики та гранти, державне замовлення на інноваційні продукти, дотації для визначених галузей, технологій чи виробництв).

Позитивним кроком було б запровадження пришвидшених методів нарахування амортизації. Як свідчить практика зарубіжних країн, доволі широко застосовуються нормативні обмеження, що визначають граничні терміни експлуатації відповідного обладнання або використання певних технологій. Такі обмеження можна встановлювати як для виробників, так і для споживачів (наприклад, заборона використовувати автотранспорт після певного терміну його експлуатації). У цьому разі амортизаційні відрахування могли б бути важливим джерелом фінансування інноваційної діяльності підприємства разом з бюджетними дотаціями. Такі дотації виділяють або підприємствам, які освоюють нову продукцію і поставляють її для державних потреб, або споживачам нової продукції.

Реалізація в перспективі зазначених заходів спрямована на поживлення інноваційної активності малих підприємств в Україні, тому що, як свідчать дослідження світових економічних процесів, така політика сприяє збалансованому економічному зростанню.

Висновки

1. Важливе значення в інноваційному розвитку економіки України мають малі підприємства, які мають спрощену систему управління, можливість швидкого прийняття управлінських рішень, низький рівень ризику під час впровадження інновацій, швидку реакцію на зміну попиту тощо.

2. Рівень інноваційної активності малих підприємств в Україні відстає від рівня залучення до інноваційної діяльності великих і середніх підприємств, а також від аналогічного показника у розвинених країнах світу. Обмежують їхню активність фінансові, організаційні та інформаційні чинники.

3. Рівень інноваційної активності малих підприємств істотно залежить від визначених концептуальних засад формування інноваційно-інвестиційної привабливості України. Перехід від лінійної до сучасної системно-орієнтованої мережевої інноваційної моделі сприятиме збалансованому розвитку усіх підсистем національної інноваційної системи та інтеграції малих підприємств у загальнодержавну мережу.

4. Інноваційна діяльність малих підприємств є неодмінним атрибутом інноваційного розвитку України, проте рівень державної підтримки малого бізнесу у сфері інновацій невеликий. Практично малі підприємства самі фінансують свою інноваційну діяльність, однак доволі часто самофінансування ефекту не дає.

5. Для поживлення інноваційної діяльності підприємств, зокрема малих, доцільно відновити систему надання податкових пільг об'єктам інноваційної діяльності, запровадити практику використання пришвидшених методів амортизації з метою інтенсивного оновлення матеріальної бази, запровадити прямі бюджетні дотації тощо. Суми податків доцільно зараховувати на спеціальні рахунки з подальшим фінансуванням наукових і дослідно-конструкторських робіт, розширення власної науково-технологічної бази.

Перспективи подальших досліджень

Провести комплексний аналіз рівня інноваційної активності малих машинобудівних підприємств, провівши структурування об'єкта аналізу та запропонувавши відповідну систему показників для оцінювання окремих її складових. За результатами проведеного аналізу деталізувати рекомендації для підвищення ролі малого підприємництва у забезпеченні умов інноваційно-технологічного розвитку України.

1. *Наукова та інноваційна діяльність на Україні. Стат. збірник.* – К.: Держкомстат України, 2003. – 340 с. 2. *Наукова та інноваційна діяльність на Україні. Стат. збірник.* – К.: Держкомстат України, 2004. – 360 с. 3. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2007 р. // Статистичний збірник.* – К.: Держкомстат України, 2008. – 289с. 4. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні в 2008 р. // Статистичний збірник.* – К.: Держкомстат України, 2009. – 364 с. 5. Варналій З. С. *Мале підприємство: основи теорії і практики: [монографія] – 4-те вид., стер.* – К.: Знання, 2008. – 302 с. 6. Данилишин Б.М., Корецький М.Х., Дацій О.І. *Регулювання розвитку інноваційного потенціалу в економіці: Монографія.* – Донецьк: ТОВ „Юго-Восток Лтд”, 2006. – 292 с. 7. Гаман М.В., Дацій О.І., Корецький М.Х. та ін. *Стратегічне управління інноваційною діяльністю як основа економічної безпеки національної економіки: Монографія.* – Донецьк: ТОВ „Юго-Восток Лтд”, 2008. – 281 с. 8. *Державний комітет статистики України [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. 9. Юданов А.Ю. *Конкуренція: теорія і практика: Учеб.-практ. пособие.* – 2-е изд. – М.: Ассоциация авторов и издателей "Тандем", Гном-Пресс, 1998.